

УДК 371.315.5:372.893

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ РОБОЧИХ ЛИСТІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Олена Барнінець,

Бердянська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 11

Бердянської міської ради Запорізької області

У статті подаються методичні рекомендації з розробки робочого листа як засобу розвитку критичного мислення учнів. В основі створення завдань – таксономія Блума й Андерсона-Кратвола з поетапним формуванням мисленнєвих умінь учнів, послідовно укладеними завданнями від простих до складних і наявним зворотним зв'язком. Запропонований варіант використання робочого листа під час вивчення теми з курсу Історія України у 7 класі «Суспільне і господарське життя на теренах України в XIV–XV ст. Магдебурзьке право».

Ключові слова: критичне мислення, робочий лист, таксономія Блума й Андерсона-Кратвола, самостійна і групова форми роботи.

Постановка проблеми. Утвердження інформаційного суспільства вимагають змін у розвитку соціуму взагалі й окремого індивідууму зокрема. Необмежений доступ до інформації зумовив потребу з її структуруванням, аналізом, інтерпретацією, перевіркою на достовірність, визначенням об'єктивності тощо. Перераховане забезпечується формуванням критичного мислення. Відтак саме критичне мислення відзначається однією з ключових навичок ХХІ століття [5]. Відповідно до цього постають нові вимоги до освіти. Одним із ціннісних орієнтирів реалізації мети базової середньої освіти є становлення вільної особистості учня, підтримка його самостійності та розвиток критичного мислення. Трансформація освітянських задач на конкретні навчальні предмети, зокрема історію, є не лише логічним, а й необхідним. Так, серед вимог до обов'язкових результатів навчання учнів з громадянської та історичної освітньої галузі виокремлюється саме розвиток критичного мислення [1].

Розв'язання цих задач потребує впровадження таких методичних розробок, які б дозволили реалізувати означене. Серед них чільне місце посідають робочі листи.

Загальновідомим є факт, робочий лист – це одноразовий дидактичний матеріал, спеціально розроблений у друкованому чи цифровому форматі для конкретної теми уроку, який містить навчальні завдання, що потребують відповіді у спеціальних форматах, як-от тести, розгорнута відповідь, таблиці, схеми тощо. Однак розробка робочих листів не завжди супроводжується чіткими методичними рекомендаціями щодо їх створення та впровадження в навчальний процес. Учителі часто керуються власним досвідом та

інтуїцією. З огляду на це мета статті полягає в наданні методичних рекомендацій зі створення й упровадження робочого листа для розвитку критичного мислення здобувачів освіти на уроках історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності та шляхів формування критичного мислення в навчанні історії присвячені роботи К. Баханова, П. Блонського, С. Векслера Д. Десятова, О. Пометун, С. Терна тощо. Розробками робочих листів для уроків історії займалися значне число педагогів, зокрема, К. Баханов, В. Власов, О. Гук, Г. Крижановська, П. Мороз, Г. Хлібовська та багато інших. Варто додати, що до числа робочих листів актуально зараховувати сучасні онлайн-ресурси, зокрема, Wizer.me, Live Worksheets, Formative тощо. Однак переважна більшість робочих листів позбавлені зворотного зв'язку, що призводить до нерозуміння учнями сутності завдання та, як наслідок, втрати мотивації до навчання, а також зосереджуються на запам'ятовуванні фактів, перевірці знань і повторенні інформації, що не сприяє розвитку критичного мислення.

Мета статті – розробити рекомендації щодо використання робочих листів на уроках історії задля розвитку критичного мислення учнів.

Виклад основного матеріалу. Критичне мислення є процесом активного, об'єктивного й аналітичного розуміння і оцінювання інформації, ідей, ситуацій або проблем. Люди з критичним мисленням мають такі характеристики: чесні перед собою; відкидають підтасування; переборюють плутанину; ставлять запитання; роблять свої висновки на очевидних фактах; сліdkують за зв'язком між явищами; інтелектуально незалежні [3, с. 9].

Особливу увагу слід звернути на одну особливість критичного мислення – це мислення самостійне. Адже воно носить індивідуальний характер. Коли заняття будується на принципах критичного мислення, кожний формулює свої ідеї, оцінки і переконання незалежно від інших. Ніхто не може думати критично за нас, ми робимо це винятково самостійно [3, с. 5].

Орієнтиром до складання робочого листа з метою розвитку критичного мислення на уроках історії виступають такі принципи:

Зміна фокусу уваги з учителя на учнів. Задача вчителя полягає у створенні стимулюючого навчального середовища за допомогою робочого листа, у якому учні можуть самостійно досліджувати та вчитися, спілкуватися з іншими учнями та розвивати свої когнітивні та соціальні навички.

Робочий лист формує в учнів навичку справлятися з завданнями. Для цього останні мають відповідати віковим особливостям здобувачів освіти, бути посильними для них. Розв'язання завдань робочого листа передбачає створення простору можливостей, у якому школярі можуть і помилятися, і витратити більше часу, ніж було заплановано, тощо. Однак учень має сформувати установку на виконання завдань у повному обсязі.

Один робочий лист – одна мета. Створення робочого листа – процес, спрямований на конкретну навчальну ситуацію: певну тему, групу учнів,

використання певних завдань. Робочий лист розробляється вчителем під свої унікальні задачі, потреби й умови використання.

Структура робочого листа складається з низки компонентів. Його тема конкретизується в цілях та (або) очікуваних результатах. Наявність інструкції до дій – ще одна важлива складова робочого листа. Мета інструкції – надати алгоритм чітких дій. Варто врахувати, що робочий лист доречно використовувати і в умовах дистанційного навчання за відсутності вчителя. Тож, після ознайомлення з інструкцією, в учнів не повинні лишатись запитання до змісту роботи робочого листа.

Наступний компонент – розв’язання завдання. Учні можуть їх виконувати у груповій / парній роботі чи індивідуально, але мають можливість спілкуватися та ставити одне одному питання. Варто створити групу школярів, які бажають виконувати завдання з учителем. Не можна виховувати самостійність, не підтримуючи в учнів віри у власні сили. За потреби в такій групі школярі за допомогою вчителя опановують спосіб виконання певної дії, далі – учні вправляються під його керівництвом. І лише згодом – цілком самостійно виконують аналогічні і нові завдання. Групи можуть бути динамічними: за потреби школярі по ходу виконання роботи можуть змінювати свою локацію з індивідуальної до групової і навпаки. Обсяг роботи з виконання завдань робочого листа має відповідати запланованому часу, для цього, як зазначалося вище, вони повинні бути посильними для учнів певної вікової категорії.

Виконання завдань може здійснюватися після випереджального домашнього завдання (у вигляді перегляду навчального відео, ознайомлення з текстом параграфу чи додаткових джерел) або під час опанування нової інформації на уроці (з вказівкою до кожного завдання змісту матеріалу, який сприятиме його виконанню). Структуру завдань варто створювати за принципом від простого до складного. Перше завдання має бути дуже простим, яке зможуть виконати учні з різними рівнями навчальних досягнень. Друге – просте і його розв’язання пов’язане з опануванням першого. І так далі: подальші завдання поступово ускладнюються, однак досвід виконання попередніх допомагає їм справлятися із наступними.

Ключовий момент, який забезпечує перевірку учнями якості виконання завдань, правильності їх ходу думок, є миттєвий зворотний зв’язок: наявне біля завдань активне покликання (посилання, qr-код). Це може бути інфографіка, онлайн-вправа, відео з відповіддю, текст тощо. Важливо, щоб, отримавши певну інформацію, школярі здобували ту підтримку, яка сприятиме опануванню способу дії та надасть їм можливість рухатися далі. Під час роботи може виникати ситуація, коли учні, не виконуючи завдання, відразу скористаються покликанням. З одного боку, цю ситуацію варто попереджати, обговоривши з ними функцію підказок. З іншого боку, у деяких учнів може виникати власна стратегія опанування способом дій: подивитися відповідь, а потім переходити до самостійного виконання завдання.

Розробка завдань із збільшенням рівня складності передбачає певну логіку: ієрархічно побудована система цілей і результатів від простої до складної називається таксономією. Американський психолог Б. Блум у середині ХХ ст. розробив класифікацію рівнів мислення. У 2001 р. американські педагоги Л. Андерсон і Д. Кратвол переосмислили два вищих рівня в ієрархії навчальних цілей і змінили оригінальну термінологію таксономії Блума, замінивши іменники на їхні форми, утворені від дієслів, тим самим підкресливши активність когнітивних процесів: Запам'ятовування–Розуміння–Застосування–Аналіз–Оцінювання–Створення [6, с. 31]. Перші три (знання, розуміння, застосування) є результатами нижчого порядку (потребують від учнів мисленнєвих операцій низького рівня), а наступні три (аналіз, оцінювання, створення) – вищого (вимагають застосування мислення високого рівня). Педагоги багатьох країн застосовують запропоновану таксономію як основу для розвитку критичного мислення учнів, оскільки передбачувані нею високі рівні мислення співвідносять з мисленнєвими операціями критичного мислення.

Використання таксономії Блума й Андерсона-Кратвола в основі створення завдань робочого листа дає змогу побудувати навчання як поетапне формування кожного з названих мисленнєвих умінь з одночасною увагою до характеристик самого процесу мислення учня. Таксономія цілей і результатів навчання класифікує низку навчальних результатів (умінь і навичок учнів), які одночасно є характеристикою розвитку їхнього критичного мислення. Можна стверджувати, якщо учні залучаються до використання в навчанні мисленнєвих операцій високого рівня, то результатом такої роботи стає розвиток їхнього критичного мислення. З іншого боку, залучення учнів до спеціальних стратегій розвитку критичного мислення сприяє їхній практиці в мисленнєвих операціях вищого рівня. А значить, таксономія допомагає вчителю в кожний момент уроку бути свідомим того, чи розвиває він дійсно критичне мислення учнів [2, с. 53].

Розглянемо варіант використання робочого листа під час вивчення теми з курсу Історія України у 7 класі «Суспільне і господарське життя на теренах України в XIV–XV ст. Магдебурзьке право».

На вступній частині уроку після оголошення теми учні знайомляться з очікуваними результатами уроку. Їх формулювання може бути здійснене спільно з учнями, позаяк це допоможе їм краще розуміти кінцеві результати та способи досягнення цього, що, зі свого боку, сприятиме критичному мисленню. Останнє забезпечується шляхом аналізу інформації, пов'язаною з темою уроку, оцінки її значення та важливості для свого навчання, формулювання висновків щодо того, що мають засвоїти учні, пропозиції різноманітних шляхів досягнення цих результатів та аргументацію власних ідей.

Формулювання очікуваних результатів стимулює мотивацію учнів до навчання. Адже варто враховувати асоціативність нашого мислення: знання, які

ми здобуваємо в контексті відомого та засвоєного, є більш стійкими та глибше зрозумілими. Відтак, формулювання результатів роботи над темою уроку неможливе без звернення до вже засвоєного матеріалу. Процес активного згадування того, що знають учні з опрацьованої теми, формулювання припущень змушує їх аналізувати власні знання й уявлення. Це дає змогу визначити рівень цих знань і долучити до них нові. Усвідомлення учнями кінцевої мети та результатів своєї роботи шляхом підвищення рівня власних знань і розуміння теми, їх активне залучення до формулювання результатів уроку є потужним каталізатором у підвищенні мотивації до вивчення цієї теми.

На основній частині уроку учні виконують завдання за робочим листом. Як зазначалося, знайомство з цією темою може відбуватися або як випереджальне з ознайомлення параграфу до початку уроку, або під час його проведення, у процесі виконання завдань. Запропоновані завдання складені за шкільним підручником, розробленим за модельною навчальною програмою «Історія України. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. колектив О. В. Бурлака, О. Б. Желіба, В. А. Павловська-Кравчук та ін.) [4].

Перше завдання спрямоване на розуміння термінів «еліта», «магдебурзьке право», «магнат», «самоврядування», «шляхта», «фільварок», а з погляду когнітивних процесів – на запам'ятовування матеріалу. Завдання передбачає виокремлення термінів із хмаринки слів, спроба їх самостійно охарактеризувати. Для самоперевірки подається перелік термінів, спрямований на їх осмислення, переказування, а також інших способів опрацювання (наприклад, за умови роботи у групі поставити учнями один одному запитання про їх зміст).

Наступне завдання спрямоване на вміння визначати особливості господарського розвитку в руських землях. Зміст питання акцентує увагу на новації у XIV–XV ст. – зародженні ринкових відносин. Завдання спрямоване на наведення фактів на підтвердження цього, тож спрямоване на розуміння економічних процесів в українських землях у складі Польщі та ВКЛ. Інакше кажучи, учні мають пояснити зміст інформації, підтвердити її прикладами. Тож, вправа для перевірки містить опис розвитку традиційних галузей господарств руських земель, але акцентує на активізації і розвитку внутрішньої та зовнішньої торгівлі у XIV–XV ст.

На формування вміння визначати особливості розвитку міст із магдебурзьким правом спрямовано третє завдання. Питання «Як поширення магдебурзького права в українських містах вплинуло на їх розвиток?» передбачає застосування вже сформованих компетентностей для вирішення проблеми. Вправа для самоперевірки не дає прямої відповіді на питання, а лише підштовхує до застосування вивченого для розв'язання завдання: поміркувати над перевагами та недоліками поширення магдебурзького права в українських містах, що, попри деякі суперечності, мало позитивне значення для їх розвитку.

Незважаючи на те, що перші три завдання потребують від учнів мисленнєвих операцій низького рівня, вони спрямовані на формування бази, без якої подальше засвоєння теми стає алогічним і викривленим. Отже, саме попередні питання допомагають учителю закласти основи для вибудовування подальшої траєкторії навчального поступу учнів.

Подальші завдання сприяють мисленню високого рівня. Так, четверте передбачає аналіз як мисленнєву операцію. Воно стосується організації суспільних відносин у руських землях, зокрема, між шляхтичами та селянами. Кріпацтво на території українських земель утверджувалося поступово в тісному зв'язку з розвитком великого землеволодіння. Тож, визначення причин поширення цього явища в XV ст. зумовлює аналіз учнями витоків, відстеження логічних зв'язків між процесами, що відбувалися в добу середньовіччя. Прямої відповіді немає в підказці в самоперевірці. Однак виокремлення мотивів із боку шляхтичів у появі фільварків і зацікавленості в постійній праці селян підштовхне учнів до усвідомлення причин поширення кріпацтва.

На формування уявлення про специфіку станової держави та роль у ній руської шляхти спрямоване питання «Яку роль відігравали українські шляхтичі в історії ВКЛ?». Це завдання передбачає узагальнення шляхом оцінки фактів і діяльності історичних осіб. Яскравим представником українських шляхтичів був Костянтин Іванович Острозький, життєвий шлях якого демонструє активну участь у політичному житті, забезпеченні військової сили, розвитку господарства, підтримки культурних та освітніх ініціатив. З огляду на це, вправа на самоперевірку передбачає обрати серед тверджень факти, які характеризують князя, та на підставі цього визначити роль української шляхти в історії ВКЛ.

Останнє завдання спрямоване на формування знання соціального складу населення русько-українських земель. Для цього потрібно скласти соціальну піраміду, спираючись на свій досвід із вивчення структури суспільства держав стародавнього світу та середньовічної Європи. Окрім того, учням запропоновано уявити себе свідком збору князя ВКЛ (наприклад, Миколи Радзивіла) у військовий похід і підготувати розповідь (до 10 речень) про підготовку до походу із описом різних представників соціальної піраміди, визначаючи їхні права й обов'язки. Відтак, це завдання передбачає творчий рівень мисленнєвої діяльності на основі отриманих знань про соціальну структуру суспільства на українських землях у XIV–XV ст. та взаємовідносини між ними.

Останні три завдання, що передбачають аналіз, оцінювання та створення, розвивають в учнів здатність досліджувати інформацію, формулювати власні думки й аргументи, а також робити висновки на основі обґрунтованих даних. Школярі також можуть набути навичок оцінки інформації, визначення її достовірності та релевантності, а також уміння створювати нові ідеї та

рішення на основі здобутих знань. Саме тому подібні завдання відносять до таких, що сприяють мисленню високого рівня. Їх застосування на уроках сприяє розвитку креативності та самостійності учнів, що відіграє ключову роль у формуванні критичного мислення в них.

На підсумковій частині уроку запропонований тест для самоперевірки, результати якого варто обговорити для з'ясування помилок і причин їх виникнення. Самооцінювання та рефлексія є обов'язковим етапом уроку, позаяк змушують учнів активно вивчати й аналізувати власний досвід, виявляти підсумки та навчатися на своїх помилках. Коли учні відчують, що вони можуть бути активними учасниками свого власного навчання, вони розвиваються як критично мислячі особистості.

Висновки. Таким чином, розвиток критичного мислення на уроках історії – ключова вимога сьогодення. Використання на уроках робочого листа з переліком очікуваних результатів, чітко прописаною інструкцією до дій, з послідовно укладеними завданнями від простих до складних, з наданням необхідної підтримки учням, з усвідомленням їх виконанням і подальшою рефлексією сприяють розвитку мисленнєвих операцій високого рівня, а відтак – критичного мислення. Окрім того, використання робочого листа на уроках історії сприяє створенню освітнього середовища з можливістю для індивідуалізації навчання, розвитку навичок самостійної роботи учнів, що є невід'ємним аспектом критичного мислення. Подібна робота має носити систематичний характер, бути постійним процесом, який будується з урахуванням вікових запитів учнів та історичного матеріалу.

Список використаних джерел:

1. Державний стандарт базової середньої освіти : постанова КМУ від 30.09.2020 № 898. МОН України : офіційний вебсайт. 2020. URL: <https://t1p.de/k9ez5> (дата звернення: 27.04.2024).
2. Пометун О., Гупан Н. Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення на уроках історії. Український педагогічний журнал. 2019. № 3. С. 50–57.
3. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії: посібник для вчителя. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
4. Щупак І. Я. та ін. Історія України: підруч. для 7 кл. закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, О. В. Бурлака, В. О. Дрібниця, О. В. Желіба, І. О. Піскарьова. Київ : УОВЦ «Оріон», 2024. 176 с.
5. The Future of Jobs. Report 2020. URL: <https://www.clipr.cc/Cmy6X> (дата звернення: 20.06.2023).
6. Anderson L. W. and Krathwohl D. R., et al (Eds.) A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York : Longman, 2001. 352 p.